

Pravo jezika i pravo govornika¹

(Marko Alerić. 2024. *Pravo na jezik*. Školska knjiga. Zagreb.)

Opsežna monografija *Pravo na jezik* autora dr. sc. Marka Alerića, redovitoga profesora i predstojnika Katedre za metodiku nastave hrvatskoga jezika i književnosti Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu bavi se slojevitom i za govornike hrvatskoga jezika važnom temom koja uključuje odnos hrvatskoga standardnog jezika i drugih idioma, kao što su mjesni govori, dijalekti i narječja, koji čine ukupnost hrvatskoga jezika. Knjiga polazi od temeljnoga prava govornika da rođenjem usvaja materinski jezik služeći se imanentnom gramatikom te pravom da, usvajanjem normativne gramatike, ovlada standardnim jezikom i služi se njime. U osam glavnih poglavlja te u *Zaključku* autor iscrpno tumači središnju temu knjige i nudi odgovore na s njom povezana pitanja polazeći od jezika kao ljudske sposobnosti iz koje se razvija i ljudsko pravo na komunikaciju unutar uže i šire društvene zajednice, objašnjava što je standardni jezik i što utječe na standardnojezične promjene, a posebnu pozornost posvećuje učenju i poučavanju standardnoga jezika te poteškoćama pa i strahu koji govornici imaju pri ovladavanju standardnim jezikom. Knjiga je stoga namijenjena širokomu krugu govornika kojima je hrvatski jezik materinski (učiteljima i nastavnicima, učenicima i njihovim roditeljima), ali i neizvorne govornike upućuje na obilježja hrvatskoga standardnoga jezika te svih drugih idioma hrvatskoga jezika u povijesnome i suvremenom kontekstu.

HJ: Na početku ovoga razgovora usmjerimo se na osnovnu temu knjige. Što je pravo na jezik i komu to pravo pripada?

MA: Pravo na jezik jest pravo svakog čovjeka da najkasnije od trenutka rođenja bude izložen jeziku koji se ostvaruje u komunikaciji njemu bliskih osoba, kao i pravo da tim jezikom postupno ovladava. Pritom ne mislim samo na ovladavanje prvim jezičnim sustavom koji obično nazivamo imanentnom gramatikom i koji najvećim dijelom predstavlja neki organski idiom, već i na ovladavanje normativnom gramatikom, tj. standardnim jezikom. Naime, pravo je svakog pojedinca, kako bi mogao biti prihvaćen, ravnopravan i aktivan član društvene zajednice, podjednako da ovlada jezikom svoje uže društvene zajednice, obitelji, mjesta, kao i jezikom svoje šire društvene zajednice, jezikom svoga naroda, svoje države. Možemo reći da je jezik činjenica koja nas istodobno

¹ Ovaj je rad izrađen na istraživačkome projektu *Višerječni izrazi u hrvatskome jeziku: leksikološki, računalnolingvistički i glotodidaktički pristup* (MWE-Cro) (IP-2022-10-7697), koji financira Hrvatska zaklada za znanost, te na projektu *Baza višerječnih izraza hrvatskoga jezika* (VIBA), koji financira Europska unija – NextGenerationEU, a u okviru kojega je za iznesene stavove i mišljenja odgovorna samo autorica te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

i najviše individualizira i najviše kolektivizira. Po individualnim jezičnim obilježjima svi se međusobno barem minimalno razlikujemo. A po tome što kao ljudi imamo sposobnost jezične komunikacije, razlikujemo se od svih ostalih živih bića.

HJ: U knjizi se bavite jednom važnom temom povezanom s ovladavanjem standardnim jezikom, a to je strah od jezika te s njime povezanim strahom od poučavanja. Strah je možda razumljiv pri učenju i usvajanju drugoga, tj. stranoga, jezika. Ali na čemu se temelje strahovi izvornih govornika i zašto, zapravo, govornici kojima je hrvatski jezik materinski imaju strah od hrvatskoga jezika i na razini učenja i na razini poučavanja te je li taj strah opravdan?

MA: Tzv. strah od jezika kod pojedinaca se javlja najčešće zbog nedovoljne svijesti o tome da se ovladavanje organskim idiomom (nesvjesno usvajanje) i standardnim jezikom (svjesno učenje) znatno razlikuje. To zapravo nije strah od jezika, već strah od neuspjeha, kao i strah od odstupanja. Strah se može javiti u odnosu na ono što je učenicima novo, nepoznato, a standardni jezik, za razliku od drugih nastavnih premeta kojima trebaju ovladati, nepoznat im je samo djelomično, nikad u potpunosti. S vremenom, i to je vrlo opasno, tzv. strah od jezika učenika može prijeći i na poučavatelje, pa oni, zbog straha da kod učenika ne bi izazvali strah, učenike ne ispravljaju i tako im ne ispunjavaju pravo na to da standardnim jezikom ovladavaju i da u jezičnim djelatnostima budu uspješniji.

Zanimljivo je da tzv. strah od jezika kod nekih, pa i jezično obrazovanih, ali politički i ideološki motiviranih pojedinaca, ne prestaje nakon vremena obveznoga formalnog obrazovanja, već se nastavlja i u odrasloj dobi. Oni zbog straha od nemogućnosti ovladavanja standardnim jezikom obezvređuju standardnojezičnu normu i na različite načine dovode u pitanje njezino postojanje i ovladavanje nastojeći u javnu komunikaciju uvesti jezičnu nesigurnost i anarhizam.

Treba objašnjavati prave razloge tzv. straha od jezika, najviše isticanjem toga da je ovladavanje bilo kojom djelatnošću proces koji, kad je riječ o ovladavanju jezičnim djelatnostima, traje cijeli život, a proces jezičnoga poučavanja treba biti praćen postupnim i poticajnim ispravljanjem odstupanja.

HJ: Hrvatski je jezik i dijakronijski i sinkronijski bogat jezik. Ne možemo se zadržati, što navodite i u knjizi, samo na standardnome jeziku, a zanemariti sve druge njegove varijetete. Utječu li ti drugi idiomi, organski, mjesni, dijalektni, kolokvijalni itd., na slabije ovladavanje standardnim jezikom, odnosno na poteškoće pri usvajanju normativne gramatike? Jesu li imanentna gramatika i normativna gramatika toliko različite?

MA: Posve se slažem s tvrdnjom da je hrvatski jezik i dijakronijski i sinkronijski vrlo bogat i vrlo raznolik. U vezi s tim važno je razumjeti i prihvatiti činjenicu da je hrvatski jezik pojam koji obuhvaća sve individualne jezične oblike hrvatskih govornika, zatim sve govore užih i širih hrvatskih društvenih zajednica, dakle sve jezične oblike koji su zajedničko dobro hrvatskoga naroda. Ipak, jezični oblik koji zovemo standardnim jezikom normiran je i propisan. Organski idiomi nisu ni normirani ni propisani, njima se slobodno izražavamo u svojim užim društvenim zajednicama. Za potrebe šire društvene zajednice oblikuje se zajednički, standardni jezik. Njime svi moraju biti poučeni tijekom obveznoga osnovnoškolskog i srednjoškolskog, ali i cjeloživotnog obrazovanja. To je pravo svih građana Republike Hrvatske, a slično pravo imaju i pripadnici drugih širih društvenih zajednica. S obzirom na to da sve pripadaju istom jezičnom sustavu u širem smislu, hrvatskom jeziku, svaka se imanentna gramatika od normativne više ili manje razlikuje.

HJ: Za usvajanje hrvatskoga standardnog jezika ključan je nastavni predmet Hrvatski jezik u sustavu obveznoga školovanja. Na temelju svojega iskustva i kao redoviti profesor na Odsjeku za kroatistiku i kao jezikoslovac standardolog čiji je velik dio znanstvenoga rada posvećen metodici nastave hrvatskoga jezika i proučavanju standardnoga jezika i jezičnih odstupanja, što biste izdvojili kao nedostatke ili slabosti u načinu poučavanja standardnojezične norme?

MA: Jezična kompetencija podrazumijeva kognitivnu, psihomotoričku i afektivnu razinu, što znači da hrvatskim standardnim jezikom trebamo ovladavati učeći njegovu normu, primjenjujući ga u jezičnim djelatnostima (slušanju, govorenju, čitanju i pisanju) te izgrađujući pozitivan stav prema standardnome jeziku kao zajedničkom jeziku šire hrvatske društvene zajednice. Ono na što kao nedostatak u poučavanju hrvatskoga standardnog jezika mogu upozoriti jest to da je daleko veću pozornost potrebno pridati ispravljanju standardnojezičnih odstupanja na svim razinama. Učenike treba poučavati kako se trebaju razumljivije, pravilnije i jasnije izražavati. Osim znanja o nekoj standardnojezičnoj činjenici učenike treba uvježbavati u primjeni tih znanja u jezičnoj djelatnosti. Ne možemo ovladati djelatnošću pisanja bez pisanja i zatim, najčešće uz pomoć stručnije osobe, ispravljanja onoga što smo napisali, kao ni djelatnošću govorenja bez svijesti o tome da smo u nekome dijelu govora pogriješili i da u govoru možemo i trebamo s vremenom biti sve bolji.

HJ: Jezik, iako većinom stabilan sustav, kao osnovno komunikacijsko sredstvo unutar društvene zajednice u kojoj živimo, podložan je promjenama u skladu s promjenama u izvanjezičnome svijetu. Koji su razlozi/motivi tih promjena i na kojoj su razini te promjene očitije, na standardnojezičnoj razini ili u organskim idiomima?

MA: Svaki je jezik istodobno i stabilan, ali i promjenjiv, tj. sposoban je prilagoditi se promjenama u društvenoj zajednici. Kada se jezik ne bi mijenjao, živjeli bismo uvijek u istom vremenu, a nove društvene pojave ne bi se javljale jer ne bi mogle biti imenovane. Ipak, jezične su promjene najčešće na tzv. leksičkoj razini, u njegovu rječniku, a daleko manje na drugim jezičnim razinama. Također, očekivano je da su promjene znatno češće u organskim idiomima u odnosu na standardni jezik. Sve postaje puno jasnije ako, npr. jezik usporedimo s igrom. Igra u užoj društvenoj zajednici, npr. u obitelji, nije toliko zahtjevnija i ne odvija se uvijek u skladu s pravilima. Igra u široj društvenoj zajednici mora se odvijati u skladu s utvrđenim i općenito prihvaćenim pravilima.

Komunikacija je, dakle, manje zahtjevnija jezična igra kada se odvija u skladu s organskim (zavičajnim) idiomom, a zahtjevnija i podložna pravilima kada se odvija na standardnom jeziku.

HJ: Jedno veće poglavlje u knjizi posvetili ste normativnom uzorku u kojemu se naglasak stavlja na one razlike između mjesnih govora i normativne gramatike koje utječu na učestalost odstupanja od standardnojezične norme. Možete li ukratko pobrojiti neke oblike tih odstupanja, ali i istaknuti, unatoč brojnim normativnim priručnicima i obrazovnim materijalima, i neka „nejasna mjesta” u standardnojezičnoj normi koja su dvojbena ili teže razumljiva?

MA: S obzirom na to da je svakodnevna komunikacija relativno ograničena i brojem riječi i brojem oblika, kao i s obzirom na raznolikost sadržaja, mislim da bi u nastavi Hrvatskoga jezika trebalo posvetiti više pozornosti najprije uočavanju obilježja učeničkih organskih idioma, zatim poučavanju i uvježbavanju onih dijelova normativne gramatike u odnosu na koje su odstupanja najčešća. Upravo o tome govore normativni uzorci. U njima se u skladu s metodikom nastave Hrvatskoga jezika obrađuju dijelovi morfološke norme u kojima su odstupanja najčešća, npr. prilikom upotrebe kondicionala, prezenta, u sklonidbi imenica, kod upotrebe prijedloga, pridjeva... Bilo bi vrlo poželjno utvrditi i upoznati te razlike, a zatim standardnim jezikom ovladavati ovladavajući razlikama između vlastite imanentne i normativne gramatike.

U knjizi navodim i razloge odstupanja, tj. kolebanja u primjeni standardnojezične norme. Najčešći je oslanjanje na imanentnu gramatiku, ali postoje i drugi razlozi, među kojima i onaj koji navodite, tj. neka nedovoljno jasna mjesta u standardnojezičnoj normi. Norma standardnoga jezika može biti oblikovana samo u opreci: pravilno – nepravilno. Sve ostalo zbunjuje korisnike i otežava im njezino ovladavanje.

HJ: Autoru knjige Marku Aleriću zahvaljujemo na razgovoru i čestitamo na odličnoj knjizi koja će zasigurno naći put do velikoga broja čitatelja.